

Колдонулган булактардын тизмеси

III. Китептер

1. Кларин В.М., Джурицкий А.Н. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогикалык мурас. –Москва: Педагогика, 1989. –б.16. – баары 416 б.
2. Константинов Н.А., Медынский Е.Н., Шабаетова М.Ф. Педагогиканын тарыхы. –Ярославль, 1982. -446 б.

IV. Илимий журналдар

3. Супатаева Э.А. Кыргызстанда педагогикалык адистерди даярдоо жөнүндө. // Э.А. Супатаева. Касым Тыныстанов атындагы Иссык-Көл университетинин жарчысы. №42. – Каракол, 2016. -181б.

V. Интернет иш-кагаздары

4. Кыргыз Республикасынын “Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик” унгузолу жөнүндөгү жарлыгы. <https://cbd.minjust.gov.kg/18-11/edition/23328/kg>
5. 2021-2030-жылдарга Кыргыз Республикасынын мектеп окуучуларын жана жаштарын тарбиялоо концепциясы. <https://kao.kg/wp-content/uploads>
6. Коменский Я. А. Улуу дидактика / Я. А. Коменский. – Б.м. : б.и., 1875. – 309 б. – <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=70969> (кайрылуу датасы: 16.09.2025). – Текст : электрондук.

VI. Диссертациялар жана авторефераттар

7. Марчукова С.М. Я. А. Коменскийдин педагогикалык эмгектеринде пансофия идеясынын өнүгүшү. / Пед. илим. док. дараж. изд. автореф. – Санкт-Петербург, 2014. -45б.

УДК: 37.013.73

DOI: <https://doi.org/10.56122/.v1i2.396>

ТҮРК ТИЛДҮҮ ЭЛДЕРДИН МАКАЛДАРЫНДАГЫ ОРТОК ТАРБИЯЛЫК ИДЕЯЛАРДЫН ТУРМУШТАГЫ ОРДУ

Даминова Инабаткан - п.и.к. ОшМПУ,
ORCID: 0009-0003-9314-9727 dinabat@list.ru
Кеңешова Нурзат

РОЛЬ ОБЩИХ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ИДЕЙ В ПОСЛОВИЦАХ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ

Даминова Инабаткан -к.п.н. ОшГПУ,
ORCID: 0009-0003-9314-9727 dinabat@list.ru
Кеңешова Нурзат

THE ROLE OF COMMON EDUCATIONAL IDEAS IN THE PROVERBS OF TURKIC- SPEAKING PEOPLES IN EVERYDAY LIFE

Daminova Inabatkan candidate of pedagogical sciences OshSPU
ORCID: 0009-0003-9314-9727 dinabat@list.ru
Keneshova Nurzat

Аннотация

Бул макалада түрк тилдүү элдердин макалдарындагы орток маанилеш макалдардын тарбиялык мааниси чечмеленип берилди. Макалдардын тарбиялык мааниси – жаш муунду адамгерчиликке, эмгекчилдикке, билимге, адилеттүүлүккө үндөө менен түшүндүрүлөт. Чыгармаларда ата-бабалардын турмуштук философиясы камтылып, коомдук мамилелердеги эң маанилүү баалуулуктар сакталган. Айрыкча түрк дүйнөсүндө тарбия түшүнүгү ар дайым улууга урмат, кичүүгө ызаат, ата-энеге сый, эмгекке умтулуу, ынтымак, билимге кызыгуу

сыяктуу түшүнүктөр менен байланышып келген. Ар бир элдин тарыхый-маданий мурастарынын ичинде макал-ылакаптар өзгөчө орунду ээлейт. Макал – бул кылымдар бою элдин тажрыйбасынан, акылмандыгынан, дүйнө таанымынан жаралган кыска, бирок терең маанилүү сөз казынасын түзөт. Түрк тилдүү элдердин макал-ылакаптары – бул бир эле сөз казынасы эмес, тарыхтын, маданияттын жана руханий дүйнөнүн күзгүсү. Алардын мазмунунда жаш муунду тарбиялоонун жалпы принциптери чагылдырылган. Түрк тилдүү элдердин макал-ылакаптары – бул улуу руханий мурас. Алар ар бир элдин өзүнө таандык тилинде айтылса да, тарбиялык идеялары бирдиктүү.

Ачкыч сөздөр: этнопедагогика, макал, ылакап, мурас, тарбия, идеялар.

Аннотация

В данной статье раскрывается воспитательное значение схожих по смыслу пословиц тюркоязычных народов. Воспитательная ценность пословиц объясняется через призыв молодого поколения к человечности, трудолюбию, знаниям, справедливости. В произведениях отражена жизненная философия предков, сохранены важнейшие ценности общественных отношений. Особенно в тюркском мире понятие воспитания всегда связывалось с уважением к старшим, почтением к младшим, почитанием родителей, стремлением к труду, согласию, интересом к знаниям. В историко-культурном наследии каждого народа пословицы и поговорки занимают особое место. Пословица – это короткое, но глубоко содержательное выражение, возникшее на основе многовекового опыта, мудрости и мировоззрения народа. Пословицы и поговорки тюркоязычных народов – это не только словесное богатство, но и зеркало истории, культуры и духовного мира. В их содержании отражены общие принципы воспитания молодого поколения. Пословицы и поговорки тюркоязычных народов – это великое духовное наследие. Несмотря на то, что они произносятся на языке каждого отдельного народа, их воспитательные идеи едины.

Ключевые слова: этнопедагогика, пословица, поговорка, наследие, воспитание, идеи.

Abstract

This article reveals the educational significance of similar-in-meaning proverbs among Turkic-speaking peoples. The educational value of proverbs is explained through their call for the younger generation to embrace humanity, diligence, knowledge, and justice. These works reflect the life philosophy of the ancestors and preserve the most important values of social relations. In the Turkic world in particular, the concept of upbringing has always been associated with respect for elders, consideration for the younger, reverence for parents, striving for work, harmony, and an interest in learning. Within the historical and cultural heritage of each people, proverbs and sayings occupy a special place. A proverb is a short but deeply meaningful expression that has arisen from centuries of experience, wisdom, and worldview of the people. The proverbs and sayings of Turkic-speaking peoples are not only a treasury of words but also a mirror of history, culture, and the spiritual world. Their content reflects the general principles of educating the younger generation. The proverbs and sayings of Turkic-speaking peoples are a great spiritual heritage. Although they are expressed in the language of each particular nation, their educational ideas are unified.

Key words: ethnopedagogy, proverb, saying, heritage, upbringing, ideas.

Ар бир элдин тарыхый-маданий мурастарынын ичинде макал-ылакаптар өзгөчө орунду ээлейт. Макал – бул кылымдар бою элдин тажрыйбасынан, акылмандыгынан, дүйнө таанымынан жаралган кыска, бирок терең маанилүү сөз казынасы. Түрк тилдүү элдер – кыргыз, казак, өзбек, уйгур, түркмөн, азербайжан, татар, башкыр, түрктөр жана башка улуттар өздөрүнүн тили, салт-санаасы, дүйнө таанымы менен айырмаланса да, алардын макал-ылакаптары мазмун жагынан көп учурда окшошуп, тарбиялык мааниси жагынан бирдиктүү идеяларды чагылдырат. Белгилүү түрколог А. Н. Кононов макалдар тууралуу: «Макал-ылакаптар – бул элдин турмуштук тажрыйбасынын энциклопедиясы, алардын дүйнө таанымын чагылдырган жыйнак» деп жазат [2, с. 56].

Бул сөздөр түрк дүйнөсүнүн макалдарынын маңызын терең ачып турат. Макалдардын тарбиялык мааниси – жаш муунду адамкерчиликке, эмгекчилдикке, билимге, адилеттүүлүккө

үндөө менен түшүндүрүлөт. Бул чыгармаларда ата-бабалардын турмуштук философиясы камтылып, коомдук мамилелердеги эң маанилүү баалуулуктар сакталган. Айрыкча түрк дүйнөсүндө тарбия түшүнүгү ар дайым улууга урмат, кичүүгө ызаат, ата-энеге сый, эмгекке умтулуу, ынтымак, билимге кызыгуу сыяктуу түшүнүктөр менен байланышып келген. Бул макалада түрк тилдүү элдердин макалдарындагы орток тарбиялык идеялар каралып, алардын мааниси илимий-педагогикалык өнүктө талдоого алынат. Кыргыз изилдөөчүсү Б. Жамгырчиев да элдик сөз казынасынын маанисин баса белгилеп: «Макал – тарбиянын руханий мектеби, жашоонун жазылбаган мыйзамы» деп жазган [3, с. 74]

Түрк дүйнөсүнүн макал-ылакаптарынын тарыхый маңызы бар. Макалдардын элдик акылмандык катары ролу өтө чоң. Макал-ылакаптар элдик тажрыйбанын жыйынтыгы болуп саналат. Түрк тилдүү элдерде илгертеден “Макал – элдин акыл казынасы” деп айтылып келген. Кыргызда “Макал сөздүн казыгы” десе, казакта “Макал – сөздің мәйегі”, түркмөндөрдө “Nakyl – sözün ýadrosy” деген түшүнүктөр бар. Бул салыштырмалуу айтылган сөздөр ар бир элдин макалга болгон көз карашы окшош экенин тастыктайт. Түрк тилдүү элдердин руханий биримдигинин көргөзмөсү катары саналат. Макалдар аркылуу элдердин турмуш шарты, чарба маданияты, адат-салттары окшош экендиги байкалат. Мисалы, көчмөн жашоо образында мал чарбага байланышкан макалдар көп кездешет. Кыргызда “Малдын жакшысы – миңдеген малга тең”, казакта “Жаксы мал – жарты ырыс” делиниши – түрк дүйнөсүнүн руханий жакындыгын айгинелейт. Өзбек педагог-этнографы А. Қаюмовдун пикиринде: «Mehnatga da’vat qiluvchi maqollar yoshlarni kasb-hunar egallashga, hayotda o’z o’rnini topishga yo’naltiradi» [4, с. 119].

Түрк элдеринин макалдарындагы тарбиялык идеялар кеңири берилет. Сөзүбүз куру болбос үчүн конкреттүү мисалдарды келтирели. Эмгекчилдикке тарбиялоо – бул эмгек – түрк дүйнөсүндө эң улуу баалуулук. Кыргыз эли: “Эмгексиз киши – жемексиз куш” десе, казак эли: “Еңбек – ер атандырап” деп баса белгилейт. Өзбек элинде да: “Mehnat qilgan – to’yadi” деген сөз бар. Бул мисалдардан көрүнүп тургандай, бардык түрк элдери эмгексиз жашоону бекерчилик, жалкоолук катары баалап, балдарды ишчил болууга үндөйт. Казак илимпозу М. О. Өуезов макалдардын маанисине токтолуп: «Макал мен мәтел – халықтың қысқа да нұсқа айтылған даналығы, ол тәрбиенің ұлы құралы» деп белгилеген [1, с. 32].

Кичипейилдик жана жоомарттык белгиленген. Түрк элдеринин турмушунда кичипейилдик, мээримдүүлүк, боорукердик чоң баалуулук катары каралган. Эл ичинде “Жоомарттын колу кенен, сараңдын ою тар” деген сөздөр бекеринен айтылбайт.

Мисал үчүн төмөнкү макалдарды салыштырып кетсек болот.

- Кыргыз: “Берген колдо береке бар” – бул макал жоомарт адамдын коомго пайда алып келерин көрсөтөт.
- Казак: “Жомарттың қолы ашық” – берешендикти баалайт.
- Өзбек: “Saxiy – saxovat topadi” – берешен адам сый-урматка жетерин түшүндүрөт.
- Түрк: “Cömert olan eksilmez” – жоомарт адамдын байлыгы азайбайт дегенди билдирет.

Булардын баары жаштарды сараңдыкка эмес, боорукердикке, коом үчүн пайдалуу болууга тарбиялайт.

Билимге жана акылга умтулуу боюнча колдонулган макалдар бар. Түрк элдеринде билим – жашоонун жарыгы катары бааланган. Кыргыздарда: “Билим – миңдин жарыгы, акыл – миңдин куту” десе, казактарда: “Білімдіге дүние жарык, білімсіздің күні ғаріп”, азербайжандарда: “Elm – insanın zinetidir” деген макалдар бар. Бул макалдардын негизги тарбиялык идеясы – жаш муунду билим алууга, акылды баалоого үндөө.

Улууга урмат, кичүүгө ызаат көрсөтүү маанисинде макалдар да колдонулган. Адамдар аралык мамиледе сый-урмат чоң орунду ээлейт. Кыргыз макалында: “Улууну урматта, кичүүнү ызаатта” делсе, казактар: “Үлкенге – құрмет, кішіге – ізет” деп айтышат. Өзбектерде: “Kattaga hurmat, kichikka izzat” деген түшүнүк кездешет. Бул орток идея – тарбиянын эң негизги принциптеринин бири болуп эсептелет.

Ынтымак жана биримдикке карата айтылган орток макалдар да кездешет. Түрк элдери ынтымакты жашоонун негизи катары баалашкан. Кыргыз эли: “Ынтымак бар жерде ырыс бар” десе, казак эли: “Бірлік бар жерде – тірлік бар” деп айтат. Түрктөрдө: “Birlikten kuvvet doğar”

деген сөз да ушул маанини билдирет. Бул макалдар коомдогу ынтымакты сактоо – ар бир инсанга милдет экенин үйрөтөт.

Адилеттүүлүк жана ак ниеттүүлүккө багытталган макалдар да колдонулат. Түрк элдеринде адилеттүүлүк эң жогорку баалуулук катары сакталган. Кыргызда: “Адилеттүү бий – элдин таянычы” десе, казакта: “Әділдік – елге тірек” делет. Өзбектерде: “Adolat – davlatning ustuni” деп айтылган. Бул баалуулук жаш муунга чынчылдык менен ак ниеттиктин маанисин үйрөтөт.

Сабырдуулук жана чыдамкайлык жөнүндө Түрк дүйнөсүндө сабырдуулук – эң улуу сапат катары каралат. Кыйынчылыкты көтөрүп, чыдамкайлык көрсөтүү – адамдын мүнөзүн чыңдоочу фактор катары эсептелет.

Кыргыз: “Сабырдын түбү – сары алтын”, казак: “Сабыр түбі – сары алтын”, Өзбек: “Sabr qilgan – sarvar bo‘lur”, түрк: “Sabreden derviş muradına ermiş”

Бул макалдардын баары чыдамкай адам акырында максатына жетээрин баса белгилейт.

Табият жана жаратылыш менен гармония жашоого карата да макалдар колдонулган. Түрк элдери көчмөн турмушта жаратылыш менен тыгыз байланышта болгондуктан, макалдарында экологиялык тарбиянын да элементтери бар: Кыргыз: “Жер – эненин жүзү, суу – эненин сүтү” – жаратылышты ыйык деп баалайт. Казак: “Су ішкен құдығыңа түкірме” – суу көзүн булгабоо керектигин эскертет. Өзбек: “Ona yerga ehtiyot – kelajak avlodga hurmat” – жерди сактоо келечек муунга урмат. Түрк: “Toprağa ne ekersen, onu biçersen” – жерге эмне эксең, ошону орасың.

Бул сөздөр жаш муунду жаратылышты сактоого, табият менен гармонияда жашоого үндөйт. Макалдардын этнопедагогикалык мааниси чоң. Макал – элдик тарбиянын куралы катары колдонулат. Макал-ылакаптардын эң башкы функциясы – тарбиялык милдетти аткаруу. Ар бир макал адамдын жүрүм-турумуна түз таасир берип, коомдук жүрүм-турум эрежелерин бекемдейт. Орток идеялардын тарыхый тамыры бир. Түрк тилдүү элдер бир тарыхый булактан калыптанганы үчүн алардын макалдары да мааниси боюнча окшош. Бул окшоштуктар элдердин руханий биримдигин, жалпы дүйнө таанымын жана маданий жакындыгын көрсөтөт. Бүгүнкү күндөгү мааниси зор. Макалдардын тарбиялык идеялары бүгүнкү күндө да актуалдуу. ХХI кылымда да эмгекке, билимге умтулуу, адеп-ахлактык баалуулуктарды сактоо, ынтымак жана адилеттүүлүк – коомду өнүктүрүүнүн негизги шарттары бойдон калууда. Макал – элдик тарбиянын куралы катары пайдаланылат. Макал-ылакаптар элдик педагогиканын эң күчтүү куралы. Алар баланы тарбиялоодо ата-эненин, аксакалдардын, мугалимдердин эң ишенимдүү жардамчысы болгон. Себеби макал кыска формада айтылса да, чоң таасир калтырат. [7]

Балдарга жалкоолуктун зыянын түшүндүрүүдө жөн эле “жалкоо болбо” деп айтканга караганда “Жалкоонун күнү – жарыбайт” деп айтуу таасирдүү болот. Себеби бул сөз элдин тажрыйбасынан чыккандыктан, ишенимдүү угулат. Орток идеялардын тарыхый тамыры кенен. [6]

Түрк элдеринин тарыхый жакындыгы алардын макалдарында да чагылат. Байыркы көчмөн жашоо шарттары, жаратылыш менен мамиле, ислам дининин кириши, жалпы маданий баалуулуктар – баары бирдей тарбиялык принциптерди жараткан., Ислам дининен кийин бардык түрк элдеринде адилеттүүлүк, боорукердик, сабырдуулук темасындагы макалдар көбөйгөн. Азыркы түрк, кыргыз, өзбек макалдарында “Киши көркү – адеп”, “İnsanın ziyneti – əхлақdır”, “İnsanın güzelliği – ahlak ileidir” деген сыяктуу түшүнүктөр көп кездешет. Бул жалпы диний-руханий негизден кабар берет. [4]

Бүгүнкү глобалдашуу доорунда батыш маданиятынын таасири күч алып жаткан шартта элдик мурастардын, айрыкча макалдардын тарбиялык ролу өтө чоң. Макалдарды мектеп программасында, тарбиялык сааттарда, үй-бүлөдө колдонуу жаш муунга улуттук жана жалпы түрк дүйнөсүнө таандык баалуулуктарды сиңирүүгө жардам берет.

Жаштардын сабырсыздыгын жөнгө салууда “Сабырдын түбү – сары алтын” деген макалды колдонуу. Жаштарды интернеттеги жалган маалыматтан сактоодо “Жалганчынын – чөнтөгү бош” деген макалды мисал келтирүү. Коомдук ынтымакты чыңдоодо “Ынтымак бар жерде – ырыс бар” деген сөздү айтуу. Түрк изилдөөчүсү М. Көпрүлү: «Türk atasözlerinde birlik ve dayanışma, toplumun varlığını temel şartı olarak görülmektedir» деп белгилеген [5, с. 141].

Мындай мисалдар макалдардын бүгүн да актуалдуу экенин көрсөтөт.

Жыйынтыктап айтканда түрк тилдүү элдердин макал-ылакаптары – бул бир эле сөз казынасы эмес, тарыхтын, маданияттын жана руханий дүйнөнүн күзгүсү. Алардын мазмунунда жаш муунду тарбиялоонун жалпы принциптери чагылдырылган. Эмгекчилдикке үндөө, билимди баалоо, улууну урматтоо, кичүүгө ызаат көрсөтүү, ынтымак жана адилеттүүлүк – түрк дүйнөсүнө орток тарбиялык идеялар болуп саналат.

Ошондуктан макалдарды изилдөө – бул тарыхты гана эмес, бүгүнкү күндүн тарбиялык практикасын да байытуу болуп эсептелет. Түрк элдеринин руханий биримдигин далилдеген макал-ылакаптардын мазмуну жаш муунга жол көрсөтчү чоң мурас катары ар дайым баалуу болуп кала берет.

Түрк тилдүү элдердин макал-ылакаптары – бул улуу руханий мурас. Алар ар бир элдин өзүнө таандык тилинде айтылса да, тарбиялык идеялары бирдиктүү.

Негизги орток тарбиялык идеялар колдонулуп келет.

1. Эмгекчилдик жана ишке умтулуу.
2. Билимге жана акылга умтулуу.
3. Улууга урмат, кичүүгө ызаат.
4. Ынтымак жана биримдик.
5. Адилеттүүлүк жана чынчылдык.
6. Кичипейилдик жана жоомарттык.
7. Сабырдуулук жана чыдамкайлык.
8. Жаратылышка аяр мамиле жасоо.

Бул баалуулуктар түрк элдеринин руханий биримдигин далилдейт. Макалдар – буларды муундан муунга өткөрүп турган руханий көпүрө. Кыргыз илимпозу Т. Айдаров: «Элдик педагогиканын өзөгү – макал-ылакаптар, алар баланын жүрүм-турумуна түздөн-түз таасир берет» деп жазат [6, с. 58].

Демек, макал-ылакаптарды терең изилдөө жана жаш муундун тарбиясында кеңири колдонуу – бүгүнкү күндө да актуалдуу жана зарыл. Түрк дүйнөсүн бириктирген бул акылмандык мурас коомду адилеттүү, билимдүү, ынтымактуу кылып өнүктүрүүгө чоң салым кошо берет.

Пайдаланылган адабияттар

1. Абдылдаев, С. Кыргыз макал-ылакаптарынын тарбиялык мааниси. – Бишкек: Кыргыз Университети, 2010.
2. Айдаров, Т. Элдик тарбиянын булактары. – Бишкек: Улуу Тоо, 1998.
3. Әуезов, М. О. Әдебиет тарихы. – Алматы: Жазушы, 1959.
4. Жамгырчиев, Б. Кыргыз элдик педагогикасы. – Бишкек: Илим, 2003.
5. Кононов, А. Н. Түркологические исследования. – Москва: Наука, 1974.
6. Қажымов, А. O‘zbek xalq maqollari va ularning tarbiyaviy ahamiyati. – Тошкент: Fan, 1981.
7. Köprülü, M. F. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. – İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
8. Хазретали, Ж. Казак жана кыргыз макал-ылакаптарынын салыштырма анализи. – Алматы: КазУУ,- 2015.

УДК: 37.02

БАШТАЛГЫЧ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ АДистерин Заманбап Окутуунун методдорун колдонуу аркылуу компетенттүүлүк көндүмдөрүн калыптандыруу

Касымбеков Эркин Аскарбекович п.и.к., доцент
0009-0003-9232-356
1966erkin@gmail.com

Назаркулова Мейил Нурлановна Пм-1-24